

ԱՆԻ ՖԻՇԵՆԿՃԵԱՆ

Պատմական գիտ. թեկնածու, ՀՀ ԳԱԱ ՊԻ

ՃԱՐԱՊԼՈՒՄԻ ԻԱՅ ԻԱՍԱՅՆՔԻ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԸ

ՄՈՒՏՔ

Ճարապուլուս կը գտնուի Եփրատի արեւմտեան ափին, Հալէպ քաղաքէն դէպի հիւսիս-արեւելք ինկած հատուածի 118 քմ. (թրքական սահմանագլխին) եւ Մունպուճ քաղաքէն դէպի հիւսիս 38 քմ. հեռաւորութեանց վրայ: Ճարապուլուսէն հիւսիս կը գտնուի Պէրէճիկ (կամ Պիրէճիկ, Պերեճիք- հին Պիրը.— Ա. Ֆ.) քաղաքը Եփրատի արեւելեան ափին՝ Թուրքիոյ սահմանէն քսան քիլոմէթր հեռաւորութեան վրայ:

Ճարապուլուս գիւղաքաղաքը (գաւառակը աւան¹), որ համանուն շրջանի կեդրոնական քաղաքներէն կը համարուի, Հալէպ նահանգի ինը գաւառակներէն մէկն էր: Ան իր մէջ կը պարփակէր երեք «նահիէ» աւան՝ Զօպան պէյ, Արաբ Փունար եւ Սիրին, ուր կ'ապրէին որոշ թիւով հայեր²: Սուրիական Ճարապուլուսի հարաւային կողմը կանգնած էր պատմական Կարկեմիշի բերդը³:

Կիլիկիան եւ Սուրիան Միջագետքի միացնող միակ կամուրջի քովը հիմնուած հին Կարկեմիշը Նինուէի եւ Բաբելոնի չափ թանկարժէք հնու-թիւններ կը պահպանէր իր աւերակներուն տակ: Ռազմավարական եւ առեւտրական շատ կարեւոր հանգուցակէտի վրայ տեղադրուած այս վայրը միշտ ալ պաշտպան «բերդ» եղած է հիւսիսէն եւ արեւելքէն Սուրիա յարձակողներու համար: Տարածքի հնագիտական վայրերու առկայութեան մասին առաջին վկայութիւնը կատարած է անգլիացի ճանապարհորդ Հենրի Մանտրալը 1714 թ.-ին, «Ճանապարհորդութիւն Հալէպէն Երուսաղէմ» իր աշխատութեան մէջ⁴:

¹ Ճարապուլուս գիւղաքաղաքը յաճախ յիշուած է աւան, գիւղ, գաւառակ: Մենք պիտի գործածենք՝ գիւղաքաղաք:

² Ղ. ԶԱՐԲ, Մերձաւոր Արեւելք (Սուրիա, Լիբանան, Պաղեստին, Անգլոյորդանան, Իրաք), Պէյրութ, 1939–1940, էջ 55–56. տե՛ս նաեւ Պ. ԹՈՐՈՍԵԱՆ, Հայ իրականութիւնը մեթր Հրաշեայ Սեդրակեանի գրիչէն, Պէյրութ, 2019, էջ 306–307:

³ Պ. ԹՈՐՈՍԵԱՆ, նշ. աշխ., էջ 306–307:

⁴ Այս տեղեկութիւնը մենք քաղած ենք Ապտ էլ Կատէրի Այիաշ «Հատարէթ ուատի էլ Ֆուրաթ», աշխատութենէն (արաբերէն). տե՛ս

Ուսումնասիրությունները ցոյց կու տան, որ Ճարապուլուսը, նախկին յոյն Հէրապոլիս⁵ նուիրական քաղաքը, եւ նախնագոյն ասիական ամենահին քաղաքակրթութեան քաղաքանիստ, խեթերու ոստանը եղած է⁶:

Ճարապուլուս նախապէս եղած է փոքրիկ գիւղ մը՝ երկու մասի բաժնուած, որուն մէկ մասը գտնուած էր Եփրատի արեւելեան ափին՝ Թուրքիոյ սահմանին, իսկ միւսը՝ Ճարապուլուս, Սուրիոյ սահմանին: «Արդի» Ճարապուլուսը մասին «Աւետիք» պաշտօնաթերթը հետեւեալը կը գրէ. «...նոյն աւերակներու հողածածկոյթ շէնքերէն եւ կիսաթաղ բերդէն բաժնուած կամ կտրուած, Պաղտատապահն երկաթուղին գիծով միայն, զոր բարեկամ Ֆուանքլէն Պուլեօն⁷ մէկ քիմիծաղով ձգեց թուրքերուն, քաղաքի կայարանով եւ ութ հարիւր հինգ մեթր երկայն երկաթէ վիթխարի կամուրջով Եփրատ գետի վրայ Եփրատ գետ, որու ջուրերը շատ կու տուին հայ գողտրիկ իրաններ...»⁸:

Եւրոպան Պարսից ծոցի հետ կապող երկաթուղագիծի վրայ գտնուող գիւղաքաղաքը՝ Ճարապուլուսը, անցեալին եղած է Թուրքիոյ գերիշխանութեան տակ եւ ենթակայ Հալէպի նահանգապետութեան: Գերմանական ընկերութեան շնորհիւ եւ գերմանացի ճարտարագէտներու ձեռամբ, երկաթուղագիծի շինութիւնը իրականութիւն կը դառնայ 1912 թ.-ի Դեկտեմբեր 15-ին՝ Ռաճու-Հալէպ, Մուսլիմիէ-Ճարապուլուս ուղիով: 1914 թ.-ի Յուլիսի 11-ին կ'աւարտի նաեւ Ճարապուլուս-Թէլ Ապիատ երկաթուղագիծը: Բացի երկաթուղագիծէ, գերմանացիները 1911 թ.-ին Եփրատի վրայ կը կառուցեն կամուրջ մը, որու շինարարական աշխատանքներուն իրենց մասնակցութիւնը կը բերեն բազմաթիւ հայ բանուորներ: Պ. Թորոսեանի նկարագրութեամբ. «Ճարտարապետական գլուխ գործոց մըն է գերմանական կամուրջը, թրքական սահմանին մէջ: Ամբողջութեամբ երկաթէ շինուած այս կամուրջը ունի ինն կամարներ՝ իւրաքանչիւրը հարիւր մեթր երկարութեամբ»⁹:

عبد القادر عياش، حضارة وادي الفرات (القسم السوري)، «مدن فراتية»، الطبعة الأولى، دمشق، 1989/10، صفحة 394.

ԱՊՏ ԷԼ ԿԱՏԷՐ ԱՅԻԱՇ, Հատարէթ ուստի էլ Ֆուրաթ, Ա. մաս, Ֆուրաթեան քաղաքներ, Ա. տպագրութիւն, Դամասկոս, 10 (1989), էջ 394:

⁵ Անուան հետ կապուած տէս ԱՊՏ ԷԼ ԿԱՏԷՐ ԱՅԻԱՇ, Հատարէթ ուստի էլ Ֆուրաթ, նշ. աշխ., էջ 395:

⁶ «Աւետիք» պաշտօնաթերթ, Ե. տարի, թիւ 52, Օգոստոս, 1936, Պէլլուիթ, էջ 179–180:

⁷ Ֆուանքլէն Պուլեօն ֆրանսացի քաղաքական գործիչ:

⁸ «Աւետիք» պաշտօնաթերթ, Ե. տարի, թիւ 52, Օգոստոս, 1936, էջ 179–180:

⁹ Պ. ԹՈՐՈՍԵԱՆ, նշ. աշխ., էջ 307:

Աւարտած՝ Ա. Աշխարհամարտին:

Ֆրանսական մանդատի օրերուն Սուրիոյ Ճարապուլուսի տարածքը ֆրանսացիներուն համար ունէր ռազմավարական նշանակութիւն¹⁰: 1922 թ.-ի Օգոստոսին Ֆրանսացիները Ճարապուլուսը կը բաժնեն Տէր Զօրի եւ Հալէպի սանճագներէն եւ կը դարձնեն առանձին անկախ գիւղաքաղաք¹¹:

Եղեռնէն առաջ Ճարապուլուսի մէջ Հայերու ներկայութեան մասին կը յայտնէ Լեւոն Մեսրոպ իր «Աղէտ եւ Վերածնունդ» գիրքին մէջ: Հեղինակի փոխանցած տեղեկութիւններուն համաձայն, 1914 վերջը եւ 1915ի սկիզբը հայերը այնտեղ «աննշան փոքրամասնութիւն» կազմած էին եւ ապրած՝ աւելի խաղաղ պայմաններու մէջ. «Արաբները եւ թուրքերը լաւ վերաբերմունք ցոյց կուտային հայերուն»¹², կը գրէ հեղինակը: Ուստի կարելի է ենթադրել, որ հայերը այս շրջանին ծանօթ էին եւ պատահական չէր, որ սահմանակից շրջաններու հայութեան մէկ հատուածը բնակութիւն հաստատէր այնտեղ:

1915 թ. եղեռնի ալիքը, հասնելով նաեւ Պէրէճիկ, տարագրուած հայերու մեծ մասը կը հասնին Սուրիա: Բայց 1918 թ. Մուտրոսի զինադադարէն ետք, պէրէճիկցիներէն շատեր կրկին կը դառնան հայրենի տուն՝ ոչ միայն շարունակելու իրենց կեանքը, այլեւ՝ տէր կանգնելու իրենց պապենական հողին: Սակայն թրքական ազգայնական շարժումը եւ դաշնակից պետութեանց բանակի՝ Թուրքիայէն նահանջը նոր արտագաղթ պիտի պարտադրէր հայ ժողովուրդին, «...որոնք աշունէն սկսեալ Թուրքիոյ

¹⁰ Ֆրանսացիներու կողմէ Ճարապուլուսի գրաւման առաջին երկու տարիները, առաջին հերթին, կը կարեւորուէին իրենց տարածքի ռազմավարական եւ զինուորական նշանակութեամբ: Տէն Մոնշաւսթէ ՃԱՄԱԼ ՊԱՐՈՒԿ, Ալթաքաուն ալթարիխի ալհատիս լիլճեզիրէ ալսուրիէ, ասիլա ուաիշքալիաթ ալթահաուուլ մին ալպատունէ իլա ալումրան ալհատարի, ալթապաա ալուլա, Պէյրութ, Թիշրին ալաուալ (Հոկտեմբեր), 2013, էջ 377:

¹¹ باروت محمد جمال، التكوّن التاريخي الحديث للجزيرة السورية، أسئلة وإشكاليات التحول من البدونة إلى العمران الحضري، الطبعة الأولى، بيروت، تشرين الثاني، ٢٠١٣، صفحة ٢٥-٢٤ (յետայսու՝ Պարուդ Մուհամմէտ Ճամալ, Ալթաքաուն ալթարիխի ալհատիս լիլճեզիրէ ալսուրիէ, ասիլա ուաիշքալիաթ ալթահաուուլ մին ալպատունէ իլա ալումրան ալհատարի, ալթապաա ալուլա, Պէյրութ, Թիշրին ալաուալ (Հոկտեմբեր), 2013, էջ 377: Գաւառակի կարգավիճակը անորոշ մնացած էր: «Սակայն ֆրանսական եւ թրքական կառավարութիւնները համաձայնեցան Անգարայի դաշնագիրով, որով մեր գաւառակը կը մնայ ֆրանսական [հոգատար իշխանութեան] տակ»: Տէն ՄՏԿԿ ԲԹԱ, հաւաքածոյ 3, թղթ. 51, թ. 8: Ճարապուլուսի բնակիչներու 7 Յուլիս 1924 թ.-ի թուակիր նամակը ուղղուած Ն. Ս. Օ. Տ. Տ. Սահակ Բ. Վեհափառին:

¹² Լ. ՄԵՍՐՈՊ, «1915, Աղէտ եւ Վերածնունդ», Փարիզ, 1952, էջ 24:

ամեն կողմերէն, նախապէս իրենց տեղերէն շարժածներն ալ միասին» *խումբ խումբ ապաստան պիտի գտնէին Պալքանեան երկիրներ, Ֆրանսա, Կիպրոս եւ մանաւանդ Սուրիա*¹³:

ՀԱՅ ՀԱՄԱՅՆՔԻ ՁԵՒԱԽՈՐՈՒՄԸ

Գաղթականներու տեղաւորման համար կը թելադրուէր զանոնք տեղաւորել Սուրիոյ ծովեզերեայ շրջաններու մէջ: Սակայն Անտիոքը թուրքերուն վերադարձնելու մտավախութեամբ, յարմար կը նկատեն Եփրատի հովիտի սահմանամերձ շրջանները (Թէլ Ապիատ, Ռաս Իւ Այն, Այն Արուս, Մունպուճ, Ճարապլուս եւ այլն):

Հալէպի «Տաթեւ» տարեցոյցը կը գրէ, որ 1921-էն ի վեր Ճարապլուսի մէջ սկսած էր ձեւաւորուիլ հայգաղութ մը, ուր բնակչութեան մեծ մասը հայ ուրֆացիներէ ու մանաւանդ հայ պէրէճիկցիներէ կազմուած էին, որոնք ֆրանսական կառավարութեան կողմէ¹⁴ իրենց յատկացուած հողէն օգտուելով՝ սկսած էին բնակարաններ կառուցել¹⁵:

1922 թ. դանիացի օր. Քարէն Եփփէն եւս, իբրեւ Ազգերու Լիկայի լիազօր ներկայացուցիչ, կը զբաղի գաղթական հայերու տեղաւորման խնդրով: Իրեն տրամադրուած պիւտճէով օր. Եփփէ կը մասնակցի հիւսիսային Սուրիոյ կարգ մը բնակավայրերու մէջ հայ գաղթականներու տեղաւորման եւ նիւթապէս ապահովման աշխատանքին՝ «իր գործունէութեան կայաններ դարձնելով Ճարապլուս, Թէլ Ապիատ, Ռաս Իւ Այն, Թէլ Սիմէն, Ապու Թինա եւ Խրպէթ Րըզ գիւղերը»¹⁶: Այս բոլորը այնքան ալ հեշտ ու հնարաւոր չէր իրագործել, առանց անհրաժեշտ կարիքը հայթայթելու: Իսկ քաղաքաբնակ գաղթականներուն համար, որոնք չէին կրցած համակերպիլ քաղաքային կեանքին, միջոցներ կը ձեռնարկուին զանոնք տեղաւորելու գիւղական վայրեր՝ երկրագործութեան համար:

¹³ Ոսկեմատեան, Պատմութիւն Մերձ. Արեւելքի հայ աւետ. միութեան, երկասիրեց՝ Տ.Ժ. Խրլոբեան, հ. Ա., Պէյրութ, 1950, էջ 99–100:

¹⁴ Եփրատի հովիտի սահմանամերձ շրջաններու՝ Ճարապլուսի, Ռաս Իւ Այնի, Այն Արուսի, Մունպուճի գիւղերու մէջ հայ գաղթականներու տեղաւորման աշխատանքը կը կատարուի Հիւսիսային Սուրիոյ ֆրանսական բարձր քոմիսերի ներկայացուցիչ ժեներալ Պիլլոթէի (Billotte) օժանդակութեամբ. տե՛ս Յ. ԶՈՒԱՔԵԱՆ, Քարէն Եփփէ. Հայ գողգոթային եւ վերածնունդին հետ, Հալէպ, 2001, էջ 107–108:

¹⁵ Գ. ԳԱՊՊԷՆՃԵԱՆ, Սուրիա քաղաքական, կրօնա-պատմական, կրթական եւ տնտեսական տեսակէտով, «Տաթեւ» կրօնական տարեցոյց, Բ. տարի, 1926, Հալէպ, էջ 312:

¹⁶ «Հասկ» ամսագիր, ԶԹ. տարի, թիւ 2–3, 2020, Անթիլիաս, էջ 104:

Հայ գաղթականներու ստուար թիւը Սուրիոյ սահմանամերձ գիւղերու եւ քաղաքներու մէջ լուրջ մտահոգութիւն ստեղծած էր թէ՛ ֆրանսական եւ թէ՛ տեղական իշխանութեան համար: Իսկ Թուրքիան դժգոհ էր, որովհետեւ ֆրանսական իշխանութեան եւ Թուրքիոյ համաձայնութեամբ սահմանամերձ շրջաններու հայերու բնակավայրերը պէտք է հեռու ըլլային «սահմանէն առնուազն հինգ քիլոմետր»: Այս առնչութեամբ Քարէն Եփփէի կողմէ ներկայացուած բողոքագիրի մէջ կը նշուէր, թէ «հայերը իրենց կալուածներուն վրայ հաստատուած են եւ ոչ թէ վերաբնակեցուած»¹⁷: Եւ այսպէս, հայ պէրէճիկցիները, հասնելով Սուրիա, իրենց նոր բոյնը կը կառուցեն Ճարապլուսի՝ «հին Քեստական Քարքեմիշի հողին վրայ», իսկ Տիգրանակերտի, Ուրֆայի, Կարմուշի, Մարտինի հայերը իրենց համար բնակավայր կ'ընտրեն Ճարապլուսէն Մուսուլ ուղղուող եւ թրքական սահմանը եզերող՝ «Աւաբ Փունար, Արսլան Թաշ, Թել Ապիատ, Ռաս Իլ Այն, Գամըշլը...» փոքր գիւղերը, որոնք՝ շնորհիւ գաղթականներուն նոր դիմագիծ կը ստանան¹⁸: Կը պատմուի, թէ տարագրութեան օրերուն Ճարապլուս հասնող հայերուն, գիւղաքաղաքի հարաւակողմը հող տրամադրած է ազգութեամբ արաբուհի՝ Ֆաթթումա Թապուրը (արաբուհին կ'ապրէր իր երկու որդիներու հետ), ֆրանսական կառավարութեան միջնորդութեամբ, այն պայմանով որ հայերը տարածքը չվերածէին ընդարձակ շուկայի¹⁹: Հայերը, օգտուելով ընձեռուած առիթէն, կը ծաղկեցնեն շրջանը²⁰:

1921–1922 թթ. Ճարապլուսի մէջ շուրջ 300 հայ ընտանիք կայք հաստատած էր²¹, որու մէկ քանի տասնեակը հայ աւետարանական եկեղեցւոյ զաւակներ էին²²: Բացի պէրէճիկէն՝ հայ գաղթականներ կային նաեւ Այնթապէն, Էյնէշէն, Նիսիպիսէն եւ Ճիպիսէն²³:

¹⁷ Տէս Յ. ԶՈՒԱՔԵԱՆ, նշ. աշխ., էջ 108:

¹⁸ «Ոսկեմատեան», Պատմութիւն Մերձ. Արեւելքի հայ աւետ. միութեան, հ. Ա., նշ. աշխ., էջ 100:

¹⁹ Լ. ՊԱՐՍՈՒՄԵԱՆ-ՃԷՊԷՃԵԱՆ, Յուշերս ձեզ յիշատակ, Հալէպ, 1999, էջ 60:

²⁰ Գ. ԳԱՊՊԷՆՃԵԱՆ, Սուրիա քաղաքական, կրօնա-պատմական, կրթական եւ տնտեսական տեսակէտով, «Ճաթեւ» կրօնական տարեցոյց, Բ. տարի, 1926, Հալէպ, էջ 312:

²¹ «1922-ին ընդհանուր մարդահամար կատարած են: Ժողովուրդին մեծամասնութիւնը Պէրէճիկցիներն են. անկէ յետոյ կու գան այնթապցիներ»: Տէս Բերիոյ հայոց թեմի ազգային առաջնորդարանի արխիւ (ԲՀԹ ԱԱԱ) Վիճակագրական տեղեկութիւններ Հալէպի Առաջնորդական Թեմին Ենթակալ Շրջակայ Գաղութներու Մասին (Քաղուած Տնտեսական Խորհուրդէն ղրկուած քննիչ Պրն. Ս. Սէլեանի 3-Ապրիլ-1935-ի Տեղեկագիրէն), թերթ 4:

²² «Ոսկեմատեան», Պատմութիւն Մերձ. Արեւելքի հայ աւետ. միութեան, հ. Ա., էջ 99:

²³ Լ. ՊԱՐՍՈՒՄԵԱՆ-ՃԷՊԷՃԵԱՆ, նշ. աշխ., էջ 59. տե՛ս նաեւ «Գանձասար» շաբաթաթերթ, Յունուար Գ., Հալէպ, 2001, էջ 6:

Պոսթընի «Հայրենիք» օրաթերթը կը գրէ, որ թուրք կառավարութիւնը բռնի կերպով Ուրֆայի Կարմուշ գիւղէն կը տարագրէ 160 հայ (էրիկ մարդ, կին եւ տղաք), որոնք կը հասնին Ճարապլուս: Թերթը կը նշէ, որ յանկարծակի բռնագաղթին պատճառով անոնք կը ստիպուին լքել իրենց տան շարժական գոյքերն անգամ ու հասնիլ Ճարապլուս, ուր «անպատուար կը թափառին Ճարապլուսի մէջ՝ ենթարկուած յուսահատեցուցիչ կացութեան մը: Անոնք անկարող են վճարել՝ երկաթուղիով Հալէպ փոխադրուելու համար»²⁴:

1923 թ. Ճարապլուսի կը պատսպարուի 2000 հայ²⁵: Համայնքի Ազգային գործերը կը կատարուէին կազմուած Թաղական Խորհուրդի միջոցաւ:

Ճարապլուսի բնակիչները 7 Յուլիս 1924 թ.-ի թուակիր նամակով, ուղղուած Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոս Ն. Ս. Օ. Տ. Ս. Սահակ Բ. Խապայեանին կը տեղեկացնեն, որ Ճարապլուսի նորակազմ «գաւառակի» հայութեան թիւն էր շուրջ 1500 մարդ, որոնք երկու տարիէ ի վեր տեղաւորուած էին Ճարապլուս՝ մեծ մասամբ Պէրէճիկէն գաղթած, իսկ փոքր հատուած մը Այնթապէն, եւ Նիզիպիսէն²⁶:

1924 թ. Հոկտեմբերին Ճարապլուսի թաղական Խորհուրդը Բերիոյ թեմի Ազգ. Առաջնորդարանին պատասխանատուներուն պաշտօնագիրով կը տեղեկացնէ գիւղաքաղաքի մէջ գտնուող հայ 300 ընտանիքի (շուրջ 1800 հայ²⁷) համար²⁸ եկեղեցաշինութեան անհրաժեշտութեան մասին: «Հայաստանի կոչնակ», ամսագիրի 1924 թ. տրուած թղթակցութեան մը համաձայն, կը նշէ որ Ճարապլուսի մէջ եղած են 2000 տարագիր հայեր, որոնք, աշխատունակ ըլլալով, կառուցած են «եկեղեցի մը եւ վարժարան մը եւ երկու հարիւրի չափ տուններ բոլորն ալ հողէ աղիւսներով»²⁹: 1924 թ.-ի Ճարապլուսի հայութեան թուական պատկեր ներկայացնող տուեալները իրարու չեն համապատասխաներ. ուստի կարելի է ենթադրել, թէ այդ թուականին Ճարապլուսի հայութեան թիւը կը տարուբերէր 1500—1800-ի միջեւ: Սակայն մեզի համար յստակ չէ, թէ արդեօք կաթողիկէ եւ աւետարանական եկեղեցւոյ գաւազներն ալ ներգրաւուած են այդ ցուցակի մէջ:

²⁴ «Հայրենիք» օրաթերթ, 25-րդ տարի, թիւ 3460, 16 Սեպտեմբեր 1923, Պոսթըն, էջ 2 եւ 4:

²⁵ Ս. ՎԱՐԺԱՊԵՏԵԱՆ, Հայերը Լիբանանի մէջ, Բ. հ., 1920—1980 շրջան, Պէյրութ 1981, էջ 35:

²⁶ ՄՏԿԿ ԲԹԱ, հաւաքածոյ (հ.) 3, թղթածրար (թղթ.) 51, թերթ (թ.) 8:

²⁷ ՄՏԿԿ ԲԹԱ, հ. 3, թղթ. 51, թ. 19:

²⁸ Այլ աղբիւր կը նշէ, որ 1924 թ.-ին 5 տնակէ բաղկացած այս գիւղը 1931 թ.-ի տուեալներով ունէր 289 տուն: Տե՛ս «Յառաջ» օրաթերթ, Լ. տարի, թիւ 1768, 5 Յունուար 1932, Փարիզ, էջ 3: «Արեւ» օրաթերթ, Ժէ. տարի, թիւ 3941, 9 Յունուար, 1932, Գահիրէ, էջ 2:

²⁹ «Հայաստանի Կոչնակ» ամսագիր, թիւ 6, 7, Փետրուար, 1925, Նիւ Եորք, էջ 183բ:

Այնուամենայիլ, տեղական անձուկ պայմանները եւ գաղթականներու ստուար թիւը կը ստիպեն տեղի ազգայիններու փայտաշէն եկեղեցի եւ դպրոց կառուցման մասին որոշում կայացնել: Պաշտօն կը տրուի հոգեւոր հովիւ Գէորգ վրդ. Սարաճեանին եւ կը խնդրուի նիւթական եւ բարոյական օժանդակութիւն ցուցաբերել: Սարաճեան վրդ. Պէյրուի Գաւառական ժողովի ատենապետին ուղղած 31 Օգոստոս 1925 թուակիր նամակով կը տեղեկացնէ. «...մեր տեղը Զահլէ հաչատուր վարդապետ հոգեւոր հովիւ կարգած ըլլալով Ճարապուս դրկուեցանք պաշտօնավարելու: Հոն մեծ աշխատութեամբ նորաշէն եկեղեցի կառուցանելով ազգային դպրոց բացինք երկսեռ 100 տղայոց»³⁰:

Հայր Եփրեմ Մ. Վրդ. Տոհմունի 1925 թ.՝ Ազէզի, Պապի, Մունպուճի, Բազգայի եւ Ճարապուսի մէջ «ազգային հոգատար մարմիններ»-ու կազմակերպումի մասին պաշտօնագիրով կը տեղեկացնէ «Ֆրանսական Տեղեկատուութեան Դիւաններու պետերուն եւ միաժամանակ դիմումներ կը կատարէ այդ շրջաններու մէջ հիմնուած երկսեռ վարժարանները պաշտօնականացնելու համար»³¹:

Ճարապուսի թաղական խորհուրդը եւս Մեծի Տանն Կիլիկիոյ կաթողիկոսին յղած նամակով, 1925 Մարտ, կը տեղեկացնէ շրջանէն ներս իրենց տարած աշխատանքներուն մասին, միաժամանակ կը փոխանցէ տեղի հայերու անկոտորում կամքն ու անխոնջ աշխատանքը մատղաշ սերունդին լուսաւորութեան ի խնդիր. «...իրենց ամէն հոգերէն առաջ, կանգնեցին եկեղեցւոյ 4 պատերը ու ունեցան դպրոց մը 60 աշակերտներով բայց դեռ որոշ դպրոցի համար չէնք մը» չունին ու կրթական գործը կը շարունակեն վարձով տան մէջ եւ փափաք կը յայտնէ՝ սեփական շէնք ունենալու պարագային աշակերտութեան թիւը կը հասնի 100-ի³²:

1925 թ. Ճարապուսի մէջ կ'ապրէր 285 հայ ընտանիք (կամ՝ 1053 անձ)³³:

Տեղական միջոցներով եւ աղիւսով կառուցուած Ս. Աստուածածին եկեղեցին 1926-էն ետք պիտի ծառայէր իբրեւ վարժարան նաեւ:

Համայնքի հաւատացեալներուն ցանկութիւնը միշտ եղած էր ունենալ կարող եւ մնայուն հոգեւոր հովիւ՝ հովուելու եւ մխիթարելու համար տա-

³⁰ ՄՏԿԿ ԲԹԱ, հաւաքածոյ 3, թղթ. 57, թ. 16 շրջերես:

³¹ «Սուրիական մամուլ» օրաթերթ, Դ. տարի, թիւ 373, 13 Փետրուար, 1925, Հալէպ, էջ 3:

³² ՄՏԿԿ ԲԹԱ, հ. 3, թղթ. 105 թ. 10 (7 Մարտ, 1925 թուակիր նամակ):

³³ Տէս ՄՏԿԿ ԲԹԱ, հ. 3, թղթ. 105, թ. 9:

րագիր ժողովուրդին, որովհետեւ ժողովուրդին մէկ հատուածը սկսած էր հոգեւոր ընկերութիւններու «աղօթարանները» յաճախել³⁴: Այս մտահոգութեամբ համայնքի ղեկավարները պաշտօնական նամակով կը դիմեն Վեհափառ հայրապետին խնդրելով՝ «կարող ֆրանսերէն գիտցող կղերական մը, որ կառավարէ ազգին ներքին եւ արտաքին գործերը»³⁵: Բայց տեղւոյն հոգեւոր հովիւ կը նշանակուի «Առաջնորդական փոխանորդ»³⁶ Տէր Գարեգին քհնյ. Չոլագեանը, որ միեւնոյն ժամանակ կը դասաւանդէ Ազգ. երկսեռ վարժարանէն ներս:

Այս շրջանի թաղական խորհուրդի կազմն էր՝ Ներսէս Թորոսեան, Մովսէս Կէտիկեան, Սեդրակ Գահվէճեան, Հապիպ Խըտըրլարեան, Նուրհան Գազազեան³⁷: Երկար չի տեւեր խորհուրդի գործունէութիւնը: 1926 թ. կարգ մը ազգայիններէ կազմուած խորհուրդը կը ներկայացնէ հաւաքական հրաժարական այնտեղ տիրող անհաշտ մթնոլորտի պատճառով: Թաղական խորհուրդի հրաժարականի պատճառով եւ հասոյթի բոլոր աղբիւրները սպառելով՝ դպրոցն ու եկեղեցին կը զրկուին հոգածու ձեռքերէ: Տ. Գարեգին քհնյ. Չոլագեան կը մատնուի անել կացութեան, մանաւանդ երբ Ճարապլուսի կարգ մը ազգայիններու կողմէ հարց կը դրուի երկրորդ քահանայի պահանջքը³⁸:

Ազգ. Առաջնորդարանը անախորժ կացութիւնը փրկելու համար լիազօրութիւն կու տայ Տ. Ներսէս Ա. քհնյ. Թավուզճեանի՝ քննելու համայնքէն ներս տիրող վիճակը եւ պատշաճ կարգադրութիւն կատարելու: Տ. Ներսէս կը յաջողի իրեն վստահուած գործը յաջողութեամբ կատարել: Խաղաղութեան ու համերաշխութեան յորդորներով կը համախմբէ 1500³⁹ հոգի հաշուով շրջանի հայութիւնը եկեղեցւոյ շուրջ, ուրկէ հեռացած էին: Կը ձեռնարկէ նոր թաղական խորհուրդի ընտրութեան (1927—1928 թթ.) հետեւեալներէ՝ Միհրան Պալապանեան (ատենապետ), Յարութիւն Մ. Թորոսեան (ատենադպիր), Հապիպ Խտըրլարեան (գանձապահ),

³⁴ ՄՏԿԿ ԲԹԱ, հ. 3, թղթ. 105 թ. 10: Նոյնը

³⁵ ՄՏԿԿ ԲԹԱ, հ. 3, թղթ. 105 թ. 10 շրջ.:

³⁶ Ս. ԳԱՅՆԱՔԵԱՆ, Կաթողիկոսութիւն Կիլիկիոյ հայոց, «Տաթեւ» կրօնական տարեցոյց, Ե. տարի, 1929, Հալէպ, էջ 385:

³⁷ ՄՏԿԿ ԲԹԱ, հ. 3, թղթ. 105 թ. 8:

³⁸ Թաղական խորհուրդի եւ ժողովուրդի ցանկութիւնն էր Համայնի Տ. Գուրգէն քահանայի ներկայութիւնը իրենց եկեղեցւոյ որպէս հովիւ, որովհետեւ անոր գործունէութեան մօտէն ծանօթ էին: Տե՛ս ՄՏԿԿ ԲԹԱ, հ. 3, թղթ. 105 թ. 11 շրջ.:

³⁹ Ս. ԳԱՅՆԱՔԵԱՆ, Կաթողիկոսութիւն Կիլիկիոյ հայոց, «Տաթեւ» կրօնական տարեցոյց, Ե. տարի, 1929, Հալէպ, էջ 385:

Սարգիս Աւագեան, Աւետիս Թօփճեան, Յովհան Սրապեան, Աբրահամ Այնթապեան: Խորհուրդի կողքին կը ձեւաւորուի Ազգային վարժարանի հոգաբարձութիւնը. հետեւեալներէ՝ Յովհաննէս Մերտիանեան (ատենապետ), Կարապետ Արմուտեան (ատենադպիր), Յաբէթ Դաւիթեան, Յակոբ Ֆրստըզճեան, Յակոբ Թորոսեան⁴⁰:

1926 թ. Ազգային երկսեռ վարժարանի աշակերտութեան թիւը եղած էր 110:

1927—1928 թթ. Ճարապիտուի հայութեան թիւը՝ 1700 հոգի էր⁴¹: Տեղւոյն հոգեւոր հովիւը Գարեգին քհնյ. Զոլագեանն էր:

1929 թ.-էն ետք Ճարապիտուի Առաքելական եկեղեցւոյ հոգեւոր հովիւ կը նշանակուի Արսէն վրդ. Յովսէփեանը: Ան իր աշխատասիրութեան շնորհիւ կը յաջողի ժողովուրդին ներշնչել ջերմեռանդութեան ոգին եւ մեծ թիւով ճարապիտացիներ մասնակից դարձնել կրօնական հոգեշուշ աղօթքներուն, որմէ հեռացած էին: Սակայն շատ կարճ պիտի ըլլար կեցութիւնը Ճարապիտու: «Նկատելով իմ վեց տարուան ծառայութիւնս Պապ, Միմպիճ եւ Ճարապիտու լի ու լի կատարած եմ: Սակայն անձնական տկարութեանս պատճառաւ ալ չպիտի կարողանամ տոկալ» ուստի կը խնդրէ զինք փոխարինող մը ուղղարկել այդ շրջանները հովուելու համար⁴²:

Տէր Ստեփան Ա. քահանայ Ղազարեան, որ Հալէպի Ս. Քառասնից Մանկանց մէջ հնգամեայ ծառայութիւն մատուցած էր, Բերիոյ թեմի նորած Տ. Արտաւազդ եպս. Սիրմէեանի, Ազգ. Իշխանութեան ու կրօնական ժողովին փափաքին ընդառաջելով հովուական ու կազմակերպչական առաքելութեամբ, 1929—1954 թթ., իբրեւ առաջնորդական փոխանորդ կը հովուէ Արաբ Փունարի հայութիւնը, միաժամանակ կ'այցեւելէ Ճարապիտու, Այն էլ Արուս, Թէլ Ապիատ եւ Բագգա⁴³: Ան Համայի, Հոմսի, Քեսապի, Պապի, Մունպուճի, Ճարապիտուի, Թէլ Ապիատի ու Բագգայի մէջ կը զբաղի թաղականութեանց կազմութեան⁴⁴: Ճարապիտուի թաղական խորհուրդը Սահակ Բ. կաթողիկոսին ուղարկած նամակով գոհունակութիւն կը յայտնէ Տ. Ստեփանի մատուցած ծառայութեան Ճարապիտու-

⁴⁰ Ս. ԳԱՅՆԱՔԵԱՆ, «Տաթեւ» կրօնական տարեցոյց, Ե. տարի, 1929, Հալէպ, էջ 385:

⁴¹ «Հալաստանի Կոչնակ», Գաղութներ, 10 Մարտ, 1928, թիւ 10, էջ 313բ:

⁴² ՄՏԿԿ ԲԹԱ, հաւաքածոյ 3, թղթ. 53, թ. 9 (23 Սեպտեմբեր 1932 թուակիր նամակ)

⁴³ Վ. ԵՊՍ. ՏԷՄԻՐՃԵԱՆ, Գաւազանագիրք, Ա. հ., Անթիլիաս, 1980, էջ 354:

⁴⁴ Յ. Ա. ՔԶՆՅ. ՍԵԳՐԱԿԵԱՆ, Վարք Քահանայից Բերիոյ թեմի, 1850—2005, Ա. հատոր, Հալէպ, 2005, էջ 281:

սահայերուն. «Ճարապլուսի հայրենաբնակ օճախէն եւ եկեղեցիէն հեռացած 250 է աւելի ընտանիքներ կարօտ ունէին ազգաշէն եկեղեցիին մէջ անկեղծ հովիւի մը շուրջ» բոլորուած բազմաբուխ «աղօթքներուն եւ անուշահոտ խունկի բուրումին»⁴⁵:

1930 թ. Յունիս ամսուան տուեալներով, մօտաւորապէս 200—250 տունէ բաղկացած հայ բնակչութիւն կար Ճարապլուսի մէջ, բոլորը պէրէճիկցի, բացի 5—10 տունէ, որոնք այնթէպցիներ էին⁴⁶: Եկեղեցին կը ծառայէր իբրեւ վարժարան. վարժարանի շէնքին հանդիպակաց կողմը կը գտնուէր երկու աղիւսաշէն սենեակ, որ կը ծառայէր իբրեւ դասարան: Իսկ շէնքին արեւելեան կողմը կը կառուցուէր մանկապարտէզի սրահը, որու կառուցումը աւարտելէն ետք ամբողջութեամբ պիտի տրամադրուէր մանկապարտէզին: Կը մտածուէր քանի մը սենեակի շինութեան մասին, որպէսզի եկեղեցիէն անջատէին վարժարանի սեփական շէնքը⁴⁷:

1931 թ. Ճարապլուսի աղիւսաշէն եկեղեցին կը դառնայ քարաշէն: Կը կառուցուի նիզիպցի ճարտարապետ Աւետիս Թօփճեանի ձեռամբ եւ համայնքի հայ ազգայիններու նիւթական աջակցութեամբ⁴⁸: Ս. Աստուածածին եկեղեցւոյ օծումը կը կատարուի 1933 թ. Բերիոյ թեմի Առաջնորդ Արտաւազդ Ս. արք. Սիւրմէեանի կողմէ⁴⁹: Քաղաքի մուտքին, բլուրի մը վրայ կանգնած առաջին տպաւորիչ շէնքը Հայ Առաքելական Ս. Աստուածածին եկեղեցին էր, կառուցուած հայակական ոճով⁵⁰, այս մասին անդրադարձած է տիկին Լուսին Ճէպէճեանը⁵¹:

Կը պատմուի թէ Ճարապլուսի ազգայինները «Պէրէճիկէն մաքսանենգներու»⁵² միջոցաւ բերել տուած են ծննդավայրի եկեղեցիին զանգակատունը» եւ տեղադրած նորակառոյց եկեղեցւոյ վրայ:

⁴⁵ ՄՏԿԿ ԲԹԱ, հաւաքածոյ 3, թղթ. 57, թ. 58:

⁴⁶ «Եփրատ» օրաթերթ, Գ. տարի, Հալէպ, 18 Յունիս 1930:

⁴⁷ Անդ:

⁴⁸ Լ. ՊԱՐՍՈՒՄԵԱՆ-ՃԷՊԷՃԵԱՆ, նշ. աշխ., էջ 59, 61:

⁴⁹ Անդ, էջ 61:

⁵⁰ Պ. ԹՈՐՈՍԵԱՆ, նշ. աշխ., էջ 306: Տէս նաեւ Լ. ՊԱՐՍՈՒՄԵԱՆ-ՃԷՊԷՃԵԱՆ, նշ. աշխ., էջ 61:

⁵¹ Անդ:

⁵² Ազէզէն վերջ, Ճարապլուսը մեր (խօսքը Թուրքիոյ մասին է.— Ա. Ֆ.) հարաւային սահմանին վրայ հաստատուած մաքսանենգութեան ամենակարեւոր մասնաճիւղն է: Թրքական Ճարապլուսը փոքրիկ գիւղաքաղաք մըն է երկաթուղագիծի վրայ: Անոր դէմ Սուրիոյ հողին վրայ կը գտնուի հայկական Ճարապլուսը», կը գրէ Միլլիէթ թերթը, որմէ արտատպած է Փարիզի Յառաջ թերթը: Թերթը կը նշէ նաեւ, թէ Ճարապլուսէն մինչեւ Ճէզիրէ, այս ընդարձակ շրջանին մէջ 9308 հոգինոց հայ բնակչութիւն կար, որոնց համար կառուցուած

Հակառակ եկեղեցույ բարեգարդման, ինչպէս Հալէպի շարք մը հայաբնակ գաւառներու, այնպէս ալ Ճարապոլուսի եկեղեցին, 1933 թ., զրկուած էր մնայուն հոգեւոր հովիւէ: Տարին երկու անգամ միայն Ս. Ծնունդի եւ Ս. Յարութեան տօնին Հալէպէն այցելու քահանաներ կը ժամանէին Ճարապոլուս պատարագելու եւ տնօրհնէքի աւանդական սովորութիւնը կատարելու:

1934 թ., առժամաբար որպէս քահանայ, Ճարապոլուս կը զրկուի Արժ. Տ. Գրիգոր քհնյ. Խաչատուրեանը: Սակայն երկար չի մնար եւ շուտով կը վերադառնայ Հալէպ: Յաջորդաբար պաշտօնի կը հրաւիրուին՝ Տ. Վարդան քհնյ. Վարդեբեւեանն ու Տ. Գրիգորը, որոնց հովուական այցելութիւնը նոյնպէս շատ կարճատեւ կ'ըլլայ⁵³:

25 Մարտ 1935-ին էվէրէկցի Տ. Զաւէն քհնյ. Հովիւեան կը ձեռնադրուի եւ կ'ուղարկուի Ճարապոլուս: Հակառակ պէրէճիկցիներու եկեղեցասիրութեան եւ ազգասիրութեան՝ անոնք «անհանդուրժող եւ խիստ դժուարահաճ եղած են ուսուցիչներու եւ մանաւանդ եկեղեցականներու նկատմամբ»: Տէր Զաւէն ինը տարի անձնուիրաբար կատարելէ ետք իր հոգեւոր առաքելութիւնը, 1944 թ. Յունիսին կը ստիպուի հեռանալ Ճարապոլուսէն⁵⁴:

1935 թ. տեղեկագիրէն կ'իմանանք, որ Ճարապոլուս արդէն ունէր քարաշէն եկեղեցի, «որ թափու ունի, ունին դպրոց մը առանձին բաժանումներով: Եկեղեցիին ետեւի կողմը բաւական լայն սրահ մը, որ թէ դպրոցի դասարան եւ թէ իբր լսարան կը գործածեն»⁵⁵: Բացի առաքելական համայնքէն ճարապոլուսի մէջ այդ թուականներուն կային «30 տունի չափ բողոքական, 50—60 տուն կաթոլիկ հայեր, այս վերջինները ունին եկեղեցի եւ դպրոց» կը կառուցեն նաեւ բաղնիք եւ ջրանցք⁵⁶:

Մեծի Տանն Կիլիկիոյ կաթողիկոսութեան հրապարակած տուեալներու համաձայն՝ հայ առաքելական գաւակներու թուական պատկերը

է 2327 տուն: Թերթին մէջ նշուած է նաեւ Ճարապոլուսի հայ մաքսանենգներու անունները: Տէն «Յառաջ» օրաթերթ, Լ. տարի, թիւ 1768, 5 Յունուար, 1932, Փարիզ, էջ 3:

⁵³ Լ. ՊԱՐՄՈՒՄԵԱՆ-ՃԷՊԷՃԵԱՆ, նշ. աշխ., էջ 66:

⁵⁴ Անդ, էջ 66—67:

⁵⁵ ԲՇԹ ԱԱԱ Վիճակագրական տեղեկութիւններ Հալէպի Առաջնորդական Թեմին Ենթակայ Շրջակայ Գաղութներու Մասին (Քաղուած Տնտեսական Խորհուրդէն զրկուած քննիչ Պրն. Ս. Սէլեանի 3-Ապրիլ-1935-ի Տեղեկագիրէն), թերթ 4:

⁵⁶ ԲՇԹ ԱԱԱ Վիճակագրական տեղեկութիւններ Հալէպի Առաջնորդական Թեմին Ենթակայ շրջակայ գաղութներու մասին (Քաղուած Տնտեսական Խորհուրդէն զրկուած քննիչ պրն. Ս. Սէլեանի 3-Ապրիլ-1935-ի տեղեկագիրէն), թ. 4:

1935-ին՝ Հալէպ 37.890, Իսկ թեմերը 11.391 հոգի. միայն Ճարապուլուսի մէջ 741 մարդ⁵⁷:

* * *

Ճարապուլուսի պետական լեզուն արաբերէնն էր: Բայց միաժամանակ փողոցներու եւ շուկայի մէջ կը լսուէր թրքերէնն ու քրտերէնը: Հայերը՝ որպէս այդ շրջանի բնակիչներ, սահուն կը խօսէին թրքերէնն ու քրտերէնը⁵⁸ հայերէնի կողքին:

Բացի հայերէ, այնտեղ կային քիւրտեր, արաբներ եւ արաբ քրիստոնեաներ, որոնք կ'ապրէին իրարմէ հեռու, գիւղաքաղաքի տարբեր շրջաններու մէջ: Գիւղաքաղաքը կը սկսէր կարծէք հայկական թաղամասով, որուն կը հետեւէր հրապարակը: Հրապարակի կողքին կար շուկան՝ կառուցուած մէկ գիծի վրայ բարձրացած խանութներով: Շուկային գլխաւոր բնակիչները հայեր եղած էին՝ իրենց արհեստներով: Շրջակայ թաղերը բնակուած են արաբներով եւ քիւրտերով: Պետրոս Հաճեան⁵⁹ այսպէս կը նկարագրէ հայկական թաղամասը. «Մեր թաղը կարճահասակ տուններով եւ լայն ու վայրենի փողոցներով կռթնած էր շուկային ու ոտքերը մխրճած պարտէզներու կուշտին, կը գիտէր գետը, թուփերու ետեւ պահուլտած նապաստակի նման»⁶⁰: Իսկ Լուսին Ճէպէճեան-Պարսումեան կը գրէ, որ Ճարապուլուսի հայկական թաղամասերուն տանիքները հողածածկ էին: Իւրաքանչիւր տանիքի վրայ քարէ կլոր լող մը կար՝ խոռոչային կեդրոնով, ուր կը զետեղէին փայտէ բռինչ մը: Իսկ տունները կառուցուած են «երկրաչափական ծրագիրով: Ամէն ութ ընտանիք ունէր բաւարար հող. այդ տուններէն չորսին դէմքը կը նայէր արեւելք, յաջորդ չորսինը՝ արեւմուտք»⁶¹: Ութ տունները իրար փակած էին, բայց ունէին առանձին բակեր:

Ճարապուլու գաղթած հայերը պահած են իրենց հայրենի աւանդույթները, ապրած են փակ միջավայրով՝ չշփուելով գիւղաքաղաքէն ներս միւս բնակիչներու հետ: «Թաղերուն մէջ չէինք հանդիպեր խանութներու:

⁵⁷ 1 Յունուար 1935-էն մինչեւ 31 Դեկտեմբեր 1935 թ. Հալէպ եւ իր թեմերու Հայ Առաքելական Եկեղեցւոյ պատկանող ազգայիններու վիճակագրութիւնը. տես, «Արեւելք» անկախ օրաթերթ, թիւ 1497, նոր շրջան, թիւ 11, 29 Ապրիլ, 1936, Կ. Պոլիս, էջ 2:

⁵⁸ Լ. ՊԱՐՍՈՒՄԵԱՆ-ՃԵՊԷՃԵԱՆ, նշ. աշխ., էջ 64:

⁵⁹ Արժանթինահայ գրագէտ, ուսուցիչ, խմբագիր ու հանրային գործիչ Պետրոս Հաճեան ծնած է Ճարապուլու:

⁶⁰ Պ. ՀԱՃԵԱՆ, Հրամմեցէք պարոններ, Պուէնոս Այրէս, 1995, էջ 66:

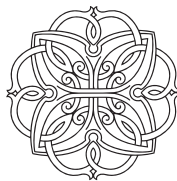
⁶¹ Լ. ՊԱՐՍՈՒՄԵԱՆ-ՃԵՊԷՃԵԱՆ, նշ. աշխ., էջ 60:

Կիներուն համար ամօթ կը սեպուէր իջնել շուկայ» եւ անոնք բաւարարուած են իրենց ամուսիններուն կամ զաւակներուն շուկայէն բերածով: Լուսին Ճէպէճեան կը գրէ, որ միայն տարեց կիներուն արտօնուած էր շուկայ երթալ՝ այն ալ գլխաշորով ծածկուած: Ընդհանրապէս նախընտրած են պահել «հայրենակցական հաւաքականութիւնը»՝ հաւատարիմ մնալով իրենց անցեալի բարքերուն ու սովորութիւններուն: «Անոնք տան ձմեռնային պաշարը իրենց ձեռքերով կը պատրաստէին», «...ձաւարը իրենց ձեռքով կը խաշէին...», «Շուկայէն պատրաստ հաց գնելը ամօթ էր, եւայլն»⁶²:

Հայերը նպաստած են գիւղաքաղաքի կառուցապատման աշխատանքին: Ծարապլուսի քաղաքապետարանի երկյարկանի շէնքը կառուցուած է էրզրումցի Գէորգ Խաչատուրեանի կողմէ⁶³, «որ ներգաղթի օրերուն մեկնեցաւ հայրենիք եւ հոն ալ իր ընտանիքին համար կառուցեց քարաշէն տուն մը...»⁶⁴:

Ծարապլուսի գալմագամութեան տեղական խորհրդարանէն ներս հայ համայնքի հոգեւոր պետին վերապահուած էր մէկ տեղ. ան՝ որպէս համայնքի ներկայացուցիչ, իրաւասու էր համայնքի զաւակները պահպանելու: Հայերը Ծարապլուսի մէջ թաղապետ ալ ունեցած են յանձին տիրար Ֆատրեգճեանին եւ Նազար Էֆ. Ներսէսեանի: Վերջինս պաշտօնավարած է մինչեւ համայնքի դատարկուիլը⁶⁵:

Շարունակութիւնը՝ յաջորդիւ

⁶² Անդ, էջ 63, 65:

⁶³ Էրզրումցի Գէորգ Խաչատուրեան հայրն է հայրենի արուեստաբան Շահէն Խաչատուրեանին:

⁶⁴ Լ. ՊԱՐՍՈՒՄԵԱՆ-ՃԷՊԷՃԵԱՆ, նշ. աշխ., էջ 63:

⁶⁵ Լ. ՊԱՐՍՈՒՄԵԱՆ-ՃԷՊԷՃԵԱՆ, նշ. աշխ., էջ 66: